

Nr 100

Ampt Epe

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

318 - 1135

Ampt Epe

Nr 100 – oktober 1992

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 05788-1304

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden
van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE' HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de
geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap *f* 22,50 per jaar

Bestuur:

- Voorzitter: W. Terwel
Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455
- Sekretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1304
- Penningmeester: W. van Putten
Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579
- Leden: M. Endendijk

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

Ampt Epe nr 100

In februari 1963 verscheen nummer 1 van ons verenigingsblad „Ampt Epe”, en nu ligt dan het honderdste nummer voor ons!

Tal van artikelen zijn in bijna 30 jaar door enthousiaste leden onder onze aandacht gebracht en hebben onze lezers veel kunnen bieden.

Het bestuur hoopt ook voor de toekomst op een ruim aanbod van copy te kunnen rekenen, zodat het voor onze redactrice mogelijk blijft u telkens weer een gevarieerd en verantwoord „Ampt Epe” toe te zenden.

Moge de reeks voorspoedig worden voortgezet!

W. Terwel.

Café annex schoenmakerij Biesterbos. Nu restaurant „de Leest” – Vaassen.

Van de redactie

Tijdens het in zicht komen van het 100e nummer van ons Blad, namen wij ons voor het tot een jubileumnummer te maken. Velen hebben met ons meegedacht. Het moest een nummer worden waarmee wij ook de aandacht wilden vangen voor onze historische vereniging. Ons hoofdartikel is geschreven door J. G. G. J. Schut over de geschiedenis van de streektaal van de Noord-oost Veluwe: „Van Zwarte Eva tot Alve”. Onze voorzitter kwam in het gemeente-archief een stuk tegen betreffende een onderscheiding voor Vaassense dorpsdokter. Er is voor u gelezen in de uitgaven van de omringende historische verenigingen. Deze uitgaven liggen ter inzage op Dorpsstraat 12 te Vaassen. Verder zijn er heel wat nieuwe boeken verschenen waar u van op de hoogte wordt gesteld. Zo veel mogelijk is aangegeven waar te verkrijgen en natuurlijk de prijs! En niet te vergeten: in ons blad treft u een folder aan die nog eens extra de aandacht vestigt op onze vereniging en het blad Historische Vereniging in de Gemeente Epe. Behalve voor de leden in hun toegezonden blad, wordt deze folder gelegd op plaatsen waar veel mensen komen. Verder treft u door het hele blad heen foto's uit de oude doos vanaf 1900. Bijgevoegd is tevens een register over onderwerpen en schrijvers van de nummers 75 tot en met 100. Wij wensen u veel plezier met de inhoud van dit jubileumnummer.

D. te Riele.

Hoofdstraat Epe.

Van Zwarte Eva tot Alve

Geschiedenis van de streektaal van de Noord-Oost Veluwe

*Bevolkt met vaderlijk bloed,
Ontwaak ik als kind dezer aarde
en schrijf wat ik schrijven moet
In de taal die mijn moeder bewaarde*

Muus Jacobse (ps. prof. Dr K. H. Heeroma)

1. Toen ik 31 oktober 1991 de Blauwe Suite van de Gemeentewoning van Epe binnenkwam, trof mij direct de bijna angstaanjagende, in elk geval bijna gewijde stilte. Achteraf pas heb ik begrepen, waarom men zo teneergeslagen bijeen zat te zitten: de spreker van de avond had op het allerlaatste moment afgezegd; te laat blijktbaar om naar alternatieven te zoeken. Dat was ons, handjevol leden in jaarvergadering bijeen toen nog niet bekend. Één moment dacht ik zelfs, dat er gezien de datum, Hervormingsdag, weer stellingen zouden worden aangeslagen, maar dat bleek toch niet het geval te zijn; het bestuur had er zelfs geen één paraat. Toen omstreeks acht uur de huishoudelijke vergadering was afgelopen en correct door voorzitter Terwel gesloten, werd het pijnlijk: wat nu te doen? Je kunt niet blijven koffiedrinken en elkaar aanstaren, hoe attractief de rest van het gezelschap ook was! Moeilijk, te meer daar er nog zo'n dertigtal mensen na de vergadering waren binnengekomen speciaal voor de lezing. . .

2. Toen heeft schrijver dezes een impulsieve stommiteit begaan; hij bood aan ergens wat over te zeggen; maar had op dat moment nog geen flauw idee waarover; ter plekke, onderweg naar het afwezige spreekgestoelte, heb ik maar gekozen voor „De geschiedenis van ons dialect”. Dat moest natuurlijk leiden tot een licht chaotisch verhaal, nog verergerd, doordat ik na enkele minuten, gezien de aard van het onderwerp, mij realiseerde, waar ik mee bezig was, en, geïnspireerd door een liefvallige enthousiaste dialectdame in het gezelschap, - dank mevrouw Brummel - besloot maar verder te gaan . . . in het dialect! Kun je nagaan: een geïmproviseerde lezing in het dialect; zo „plat” ongetwijfeld nog nooit vertoond, en nog wel over een onderwerp, dat bij mijn weten, nooit eerder is behandeld en waarover geen speciale literatuur bestaat! Vandaar dat ik nu behoefte voel enige correcties en aanvullingen aan te brengen en één en ander wat beter op een rij te zetten. Om het sommige lezers niet te moeilijk te maken, zal ik het maar in het Algemeen Nederlands doen.

3. Culturele mogelijkheden van en in het dialect.

Ik hoop daarmee tevens een klein beetje te hebben aangetoond, dat het mogelijk is in dialect, een wat incomplete cultuuruiting, toch vrijwel hetzelfde te doen als in een algemene taal: vergaderen, communiceren, informeren, spreken, bidden, dichten, zingen, schrijven en . . . het houden van een lezing. Van de ingeborenen mag je verwachten, althans hopen, dat zij hun moerstaal (nog) machtig zijn en er zich niet voor schamen; van de inwijkelingen, die het voorrecht hebben in onze gemeente te wonen, mag je vergen dat zij op z'n minst proberen de streektaal te verstaan.

4. Het is hier uiteraard niet de plaats, noch het medium, om over de relatie: taal-dialect uit te weiden. Één ding hierover wil ik nog wel kwijt; zonder al te zweverig te doen; er is tussen dialectsprekers een extra dimensie, een overeenkomst in mentaliteit, in sfeer, in volkspysche voor mijn part, kortom een „wuule gevuul”, dat iets extra's meebrengt en toevoegt, desnoods zonder woorden; die vertrouwelijkheid wordt nog vergroot, doordat wij, wuule, immers geen probleem hebben met standsverschil, met al of niet tutoyeren: het is immers allemaal „ie” of „oe”!

5. Ik wil vooraf wel iets zeggen over de relatie: dialect-geschiedenis: geschiedenis en dialect zijn twee verschillende grootheden, die elkaar soms wel eens overlappen. Onze historie-collega's van Oldebroek-Wezep, denken daarover iets ruimer; in het keurig verzorgde blad van deze grote en nijvere club, - meer dan duizend leden! - en vele veelsoortige activiteiten, is altijd een hoekje ingeruimd voor het dialect, namelijk een alfabetische opsomming van woorden; dialect als historisch thema heb ik ook daar niet aangetroffen. (Ik moet bekennen, dat zo'n inpassing van het dialect mij, historisch bezien, niet aanspreekt; mogelijk bij gebrek aan één of andere vorm van dialectvereniging daar?).

6. Ook uit dialectkringen was, en is, er kritiek te verwachten en ook niet ten onrechte. Dialecten mogen niet in het hoekje gedrukt worden van het verleden, een terugkijken op iets wat geweest is. Een dialect is een levend organisme, niet iets wat afgedaan heeft. Door echter te kiezen voor: „Geschiedenis van onze streektaal” heb ik althans formeel deze klippen omzeild.

7. Achteraf betreur ik het hevig, dat ik niet een kwartiertje heb genomen om mij althans enigszins voor te bereiden; dat was voldoende geweest om minstens één blunder en enkele tekortkomingen te vermijden. Vandaar dus dit artikel, dat dan eindelijk zal beginnen!

8. Bij wijze van aanloop: „retirer pour sauter mieux”. Elk levend organisme heeft een geschiedenis, het ontstaat, ontwikkelt zich, evolueert, past zich voortdurend aan, vertoont van oudsher, door de eeuwen heen, structuren

en tendenzen die zich hoogst waarschijnlijk zullen voortzetten. Zo is het ook met talen en dialecten.

9. Stamboom-theorie: Of de talen door afsplitsing zijn ontstaan uit één oertaal, staat wetenschappelijk niet vast. Voor bijbelvasten is dat geen probleem; voor hen is er één oertaal, de paradijs taal en een enkele chauvinist ging (gaat) zelfs zo ver te beweren dat dat Nederlands was! In Genesis 11 vers 1 tot 10, over de toren van Babel, lezen wij: „En de Heere zeide: Zie, zij zijn eenerlei volk en hebben allen eenerlei spraak, en dit is het, wat zij beginnen te maken; (namelijk een samenbindende toren) . . . Kom aan, laat Ons nedervaren en laat Ons hunne spraak aldaar verwarren (namelijk wegens hun hoogmoed: . . . een toren, welks opperste in de hemel zij. . .)”. Nog altijd spreken wij van een Babylonische spraakverwarring!

10. In de 18de en 19de eeuw, toen alles ter discussie werd gesteld of vanuit de visie van de romantiek werd bekeken, werd van deze oertaal-stamboomtheorie afgezien, maar hedentendage voelt men wel weer wat voor deze paraplu-constructie. „Zal de computer misschien verder kunnen helpen?”.

11. Één van de nieuwste varianten is de „Out-of-Africa” of „Black-Eve-theorie”: Allan Wilson, een bio-chemicus, die met D.N.A.-materiaal, met genen dus - werkt, heeft deze theorie opgesteld, daarbij gesteund door Cavalli Sforza, een linguïst, taalkundige dus, die getroffen werd door de overeenkomst tussen de verspreiding van genetische kenmerken en van taalgroepen. (Bezwaren echter komen van sommige, niet alle, paleontologen, die van versteende oude botten en schedels uitgaan; zo bij voorbeeld de Amerikaan Milferd Wolpoff).

12. Die theorie gaat er vanuit, dat oermoeder „Black Eve” zo’n 200.000 jaar geleden, met man en kroost, in Afrika woonde; haar nakomelingen verspreidden zich over heel Afrika en kwamen 100.000 jaar geleden via het Midden-Oosten en Azië in Australië en 40.000 jaar geleden in Europa. Amerika hebben zij pas 30.000 jaar geleden „ontdekt”. - (U ziet, men kijkt niet op een duizendtal jaartjes) -. De oorspronkelijke bevolking van Afrika, Azië en Europa werd uitgemoord of naar onherbergzame uithoeken verdreven, tot uitsterven gedoemd. (Heel opmerkelijk: waar komen dan die oorspronkelijke bevolkingen vandaan? (schrijver dezes). Daarover hebben Wilson of zijn medestanders, Cann, Stoneking, Vigilant zich, voor zover ik weet, niet uitgelaten, evenmin als de Fransman Gerard Lacotte, eveneens bio-chemicus, die zich op Adam stortte en tot vrijwel dezelfde conclusie kwam).

13. Zojuist meldt Science van 7 februari 1992, dat er bij het Wilson-onderzoek fundamentele computermethode-fouten zijn gemaakt, zodat de

getallen totaal niet kloppen. Aldus volgens A. Templeton. Jammer, maar toch: ik houd Zwarte Eva nog even overeind.

14. Ook in ander opzicht zit de wetenschap niet stil, ook weer dankzij de snelle computer en de snelle mediaverbindingen. Zeer recent kwamen er meldingen uit China en Mongolië over archeologische vondsten uit ongeveer dezelfde oeroude vóórtijden. Dat „ongeveer” dan zeer ruim te nemen, want men husselt in computerland met tienduizenden jaren alsof het niks is. Die computers lijken dus net mensen; zij blijken ook vaak vele grote fouten te maken, zij het dan, dat zij, die computers, zich kunnen beroepen op . . . de mensen! Deze laatste, bovengenoemde vondsten zouden dus weer wijzen op verscheidene „ontstaan”-plaatsen van de mensheid!

15. Als wij de talen van de hele wereld bezien, worden enkele wereldtalen aangenomen; het verband er tussen, dat men wel aanneemt, heeft men nog niet kunnen aantonen, zelfs niet met de modernste middelen; maar men blijft hopen.

16. Één van deze wereldtalen, de „onze”, noemt men het Indogermaans; eigenlijk zou Indo-europees beter zijn; daartoe rekenen wij: 1 het Tochaars ! Turkestan; uitgestorven; 2 Indo-iriaans, waaronder Iraans en Sanskriet; 3 Hittietisch (uitgestorven); 4 Armeens; 5 Helleens (onder andere Grieks); 6 Albanees; 7 Slavisch (Bulgaars, Servisch-Kroatisch, Russisch, Tsjechisch, Pools); 8 Baltisch (Oud-pruisisch, Litauw, Lets); 9 Keltisch (Welsh, Gaelic) 10 Italisch (Latijn, Spaans, Portugees, Catalaans, Provençaals, Frans, Italiaans, Raeto-romaans (in Zwitserland) 11 Germaans. En met dat Germaans zijn wij via het Indo-germaans thuis, althans een beetje in de buurt.

17. Via het Sanskriet, de taal der oude Indiërs, weten wij vrij veel af van één tak van het Indo-germaans. Het Sanskriet is sinds 500 voor Christus een dode taal; werd en wordt dus sindsdien niet meer gesproken. Veel Sanskriet teksten worden nog steeds gebruikt door de Boeddhisten, er zijn duizenden verhalen vastgelegd. Ook wordt het gebruikt in het centrum Maitreija in . . . Emst! Er is dus geen rechtstreeks verband, maar het is wel uitstekend vergelijkingsmateriaal. Zo gebruiken wij nog altijd de term „Sandhi-verschijnsel”: wij schrijven „het verlies”, maar wij zeggen „het ferlies”: klanken die aan elkaar grenzen, kunnen elkaar beïnvloeden. De oude Indiërs hadden een scherp oor voor klanken, voor de fonetiek, de klankleer. Voorts wezen zij op de vaste reeksen klankwisseling, de zo genaamde „ablaut”, onder andere te vinden in de toen ontstane sterke werkwoorden. Er is dus een Indo-germaanse periode geweest, dat de sterke werkwoorden gevormd zijn . . . en; daarna niet meer!

18. Sterke werkwoorden: oeroud, oersterk.

In de Germaanse talen, bij voorbeeld Duits, Engels, Hollands en ook in ons

dialect zijn die sterke werkwoorden zeer dominant. In die bovengenoemde talen zijn die sterke werkwoorden vrijwel gelijk, en, nog verbazingwekkender, ongelooflijk taai en vasthoudend. Over een eeuwenlang durende taaltendens gesproken! Omdat zij, door de eeuwen heen, zo opvallend zijn, en zo taai, verdienen zij het, dat zij hier wat extra aandacht krijgen.

19. Zeven klassen Sterke werkwoorden; wij onderscheiden een zevental structuren, klassen genoemd; voor de aardigheid geef ik de Gothische vormen ook (waarover later meer).

1.	Gotisch	beitan	bait	bitam	bitans
	Hollands	bijten	beet	beten	gebeten
	dialect	biet'n	beet	beet'n	(g)ebeet'n
2.	Gotisch	biudan	baud	budum	budan
	Hollands	bieden	bood	boden	geboden
	dialect	biej'n	bood	booj'n	(ge)böön (ge)bóan
3a.	Gotisch	hilpan	halp	hulpum	hulpans
	Hollands	helpen	hielp	hielpen	geholpen
	dialect	help'n	hielp	hielp'n	(ge)hölp'n
3b.	Gotisch	bindan	band	bundum	bundans
	Hollands	binden	bond	bonden	gebonden
	dialect	bien'n	bond	bon'n	(ge)bunn'n
			bien'n	bien'n	
4.	Gotisch	stilan	stal	stëlum	stulans
	Hollands	stelen	stal	stalen	gestolen
	dialect	steal'n	stal	stall'n	(g)estool'n
			steal'n	steal'n	
5.	Gotisch	giban	gaf	gëbum	gibans
	Hollands	geven	gaf	gaven	gegeven
	dialect	geev'n	gaf	gaav'n	(g)egeev'n
6.	Gotisch	dragan	drög	drögum	dragans
	Hollands	dragen	droeg	droegen	gedragen
	dialect	draag'n	droeg	droeg'n	(g)edraag'n
7.	Gotisch	letan	lailot	lailotum	letans
	Hollands	laten	liet	lieten	gelaten
	dialect	loat'n	liet	liet'n	(g)eloat'n

20. Er zijn er nog zo'n 150 over; er zou over die sterke werkwoorden nog veel meer te schrijven zijn; ik denk bij voorbeeld met name aan de 3e persoon, enkelvoud onvoltooid tegenwoordige tijd met hie (hee) en zie; ik geve - hee gif, ik loate - hee lôt. Maar ik laat dat graag aan anderen over, het valt in elk geval buiten het bestek van dit artikel.

21. Alles wat aan werkwoorden gevormd werd en wordt na de Indo-germaanse tijd is dus „zwak”; de periode dat er nog nieuwe sterke werkwoorden konden komen is definitief voorbij. Soms doen wij nog wel eens „alsof”, namelijk om een komisch effect te krijgen: „gevroten”; „gewoven”.

22. In de Oer-germaanse periode ontstond de zwakke onvoltooid-verleden-tijd-vorm, dus met het aanhangsel -de of -te achter de stam: speelde, werkte; (in ons dialect voor enkel- en meervoud gelijk, ingekort tot 'n: speul'n; wäärk'n); een tendens die doorloopt tot nu toe. Als er bij voorbeeld op een gegeven moment het werkwoord faxen ontstaat, is dat vanzelfsprekend zwak; „hij faxte mij dat bericht”, „hee fax'n mien dat berich”.

23. De kracht van de sterke werkwoorden in ons dialect? Reeds nu kan worden vastgesteld, dat in de Germaanse talen de sterke werkwoorden, immers vele eeuwen geleden gevormd, door de geschiedenis heen zich verbazingwekkend hebben gehandhaafd.

24. Verder, dat de sterke werkwoorden in onze streektaal door de eeuwen heen, wat meer zijn aangevreten, en wel in de onvoltooid-verleden-tijd; ongeveer de helft heeft óf een zwakke vorm of gemengd zwak en sterk: hee bedäärf (in plaats van hee bedierf); hee dook, hee duuk'n.

25. Het voltooid deelwoord met e, en als bijvoeglijk naamwoord meestal met ge, heeft zich vrijwel gehandhaafd: „bedörven andievie”; „hee is 't water innedóken”; „'n gebunn'n boek”. Dat komt mijns inziens enerzijds, omdat dit soms iets aparts meekreeg in de vorm van een Umlaut: bedörven, bedröagen, begunn'n, ebäärg, ebärg of ebörg'n, maar anderzijds, omdat zo'n voltooid deelwoord ook nog kon voorkomen als een bijvoeglijk naamwoord, wat elkaar natuurlijk versterkte: „'n onbegunn'n wäärk; een verbörg'n schat”.

26. Dat een dialect, ook ons dialect, meer heeft geleden wat de sterke werkwoorden betreft, dan het Algemeen Nederlands, komt natuurlijk ook, omdat het dialect geen steun heeft gekregen van een wetenschappelijke onderbouwing, om het eens wat Germanistisch uit te drukken, noch van een vastgelegd schriftbeeld; het is zuiver en alleen mondeling doorgegeven, van-horen-zeggen. Wat er verder nog te zeggen en op te merken is wat onze sterke werkwoorden aangaat: dat moeten anderen maar doen, bij voorbeeld een dialectgroep; het lijkt mij een leuke uitdaging.

27. Wij waren dus aangekomen bij het Germaans, en wel bij het Westgermaans. Nu, daartoe is niet te rekenen het bovengenoemde Gotisch; dat is namelijk Oost-germaans. Waarom het dan toch te vermelden in dit geschiedenisoverzicht? Wel, iedereen die een Germaanse taal bestudeert, krijgt te maken met het West-gotisch; dat is namelijk de oudst bewaarde

Germaanse taal. De Gothen die in en door de Volkverhuizing door heel Europa hebben gezworven, van Spanje tot Scandinavië, tot de Krim in Zuid-Rusland toe, zijn zo attent geweest nogal wat fragmenten van het Nieuwe Testament in het Gotisch na te laten, ruim voldoende om er een spraakkunst en een klankleer uit op te maken, bekende stof dus, makkelijk en herkenbaar voor ons. Zoals het Sanskriet studie- en vergelijkingsmateriaal is voor het Indo-germaans, zo is het Gotisch dus studie- en vergelijkingsmateriaal voor het Germaans. Maar nogmaals: ons Nederlands, ons dialect stamt er niet van af. Je mag dus nooit zeggen: het is bij ons zus of zo, want het is in het Gotisch ook zo of omgekeerd!

28. Ons Hollands, ons Fries, ons dialect, zijn dus tot het West-germaans te rekenen. En dan denken wij traditioneel aan Franken, Friezen en Saksen.

29. Nu is het hachelijk klakkeloos verband te leggen tussen: stam-volk-taal. Nemen wij Frankrijk als voorbeeld, het rijk dus der Germaanse Franken. Je verwacht dus een Frankische taal. Niet dus: de taal is Romaans! De cultureel veel zwakkere Germaanse Franken, de overheersers dus, hebben het cultureel moeten afleggen tegen de Romaanse onderworpenen.

30. Saksisch of niet-Saksisch: that's the question? Ik heb de drie-deling Franken-Friezen-Saksen traditioneel genoemd. Wetenschappelijk zitten wij namelijk met dat Saksisch etiket in de maag. Het is wel zeker, dat er bij voorbeeld in onze streken nooit Saksen zijn geweest, hoogstens misschien even in de 7e eeuw in de buurt van Wilp. En om ergens je taalstempel op te drukken, moet je toch wel enkele eeuwen overwicht, vooral ook cultureel overwicht, gehad hebben. Gezaghebbende geleerden als Schönfeld, Slicher van Bath, Heeroma, Weijnen, van de Berg, groten in de dialectologie, evenals de bekende archeoloog van Giffen, laten er geen twijfel over bestaan: voor hen is, voor ons land, „Saksisch als dialectaanduiding volstrekt onaanvaardbaar. Ook J. Bouwhuis, die op de Hellendoornse dichteres Johanna van Buren gepromoveerd is, vermijdt Saksisch en kiest met Heeroma voor Oost-nederlands. En ook prof. dr. H. Entjes, in zijn voorwoord van het Woordenboek van het dialect van Epe, van het echtpaar van den Bremen-van Vemde (Epe 1982), rept niet van Saksisch; hij karakteriseert het Epe's dialect onmiddellijk als een westelijk Overijssels-Gelders dialect!

31. Om praktische redenen, bij gebrek aan beter, zullen wij maar zeggen, zullen wij de term Saksisch maar blijven hanteren onder alle voorbehoud dus als een algemeen geaccepteerd „logo” net als Sinterklaas: geaccepteerd, gerespecteerd, hoewel je toch „ergens” weet, dat hij niet echt „echt” is. . . (Oost-nederlands zou iets beter zijn, hoewel . . . taalkundig hoort het gebied over onze oostgrens er ook bij: Münsterland, Westfalen, Bentheim

en andere). Goed dus: Fries, Saksisch en Frankisch, West-nederfrankisch dan; het later Hollands dus. (Het Luxemburgs is ook Frankisch, maar wel Opper-frankisch.

32. Alle vogels vliegen . . .

Zo heel erg oud is onze schrijftaal niet; de oudste fase, het Oud-nederlands, ontbreekt vrijwel geheel; er zijn wat psalmfragmenten bewaard gebleven. Opmerkelijk is ook een in Engeland gevonden Oud-west-Vlaams krabbeltje uit de 11e eeuw zo maar verdwaald tussen het Latijn: „Haban olla vogala nestas bigunnan hinase ic anda thu . . .”: „hebben alle vogels nesten begonnen behalve ik en jij. . .”! Duidelijk is, hoe de zwakbeklemtoonde slotlettergrepen - typisch Germaans - daarna zijn afgesleten.

33. Via Vlaanderen, Brabant, vooral Antwerpen en Brussel gaat in de middeleeuwen de cultuurinvloed uit op Holland en op Utrecht; de oude domstad, die vele relaties en contacten had met Midden- en Oost-Nederland, straalde de Hollandse invloed weer door; zo ontstond het Middel-nederlands, nog sterk dialectisch gekleurd.

34. Die Brabantse invloed wordt sterk vergroot onder andere door en na de val van Antwerpen (1585). De vele Zuidnederlandse immigranten nestelden zich op vele belangrijke posten in handel, industrie en, sociaal en cultureel heel belangrijk: in de protestantse kerk. Holland wordt in bijna elk opzicht de machtigste provincie en wil dat weten ook: de zo genaamde Hollandse Expansie, vooral in de 17e eeuw als de nieuwe, dus sterk verhollandste taalvorm, het Nieuw-nederlands, zich consolideert. Utrecht blijft het doorgeefluik; Amsterdam wordt zeer belangrijk voor ons, ook via Kampen en Harderwijk en terugkaatsend via Deventer; ook de regentstad 's-Gravenhage en de universiteit van Leiden zijn in cultureel opzicht belangrijk. Vondel zegt van de taal: „Deze spraeck wort tegenwoordigh in 's-Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten en het hof van hunnen Stedehouder, en 't Amsterdam, de maghtighste koopstad der weerelt, allervolmaekst gesproken, by lieden van goede opvoedinge. . .”. Ook Brederode had een scherp oor voor wat er zo al op taalkundig gebied zich afspeelde in Amsterdam; hij hoorde om zich heen hoe langer hoe meer de verwaten taal van de „Spaansche” Brabanders; zelf is hij trots op zijn Amsterdam: „'t Is Amsterdams; daer gaet het veur”.

35. Van geweldige invloed is geweest de Statenvertaling van de bijbel (1637). Een duidelijk voorbeeld van die grote invloed is het verdwijnen van „du”; in de 16e eeuw was deze functie al verzwakt, maar toen de Statenvertalers kozen voor het Zuid-nederlandse „Gij”, - waaruit later „jij” en „je” zullen ontstaan - is het met „du” gedaan, afgezien van enkele uithoeken van Nederland (Twente, Groningen). Dat is misschien nog wel het opmerkelijk-

ste resultaat, dat ook in het Oost-nederlands, tot ver over de IJssel heen, het oorspronkelijke „doe (der), best, bist” vervangen is door „ge zijt; je bent”.

36. De Hollandse Expansie, - de term is van Kloeke - laat zich het best demonstreren aan een tweetal klanken, namelijk de „ie” en de „oe”. Van „oost naar west”, en van „oud naar nieuw”, vinden wij „tied” - „tijd”; duidelijker nog; „moes- muus- muis”. In Drente is het „ie-ij” proces nog volop aan de gang en voor de „oe-uu” ligt de grens zo’n beetje bij Epe. In Epe zeggen ze in ‘t algemeen al „muus”, maar in Oene nog „moes”. „Hoes” voor „Huus” komt al niet meer voor westelijk van de IJssel, meen ik. Volkomen volgens het patroon verlopen deze processen zelden. In kringen in Epe, waar ze een hekel hebben aan „muzen in huus” houden ze nog wel „doev’n”; daarvan hebben ze er „vijf” of „Vieve” of „viefdien” of „viefdig” in de tuin . . . (in Oene: tuune!).

37. Na de 17e eeuw laten wij de laatste fase van het Algemeen Nederlands, het zo genaamde Nieuw-Nederlands, beginnen; natuurlijk zijn er wel veranderingen sindsdien binnen geslopen, en met name dan in de woordenschat, maar grammaticaal en fonetisch is er structureel niet echt veel veranderd.

38. Ik heb de indruk, dat tot en met de 19e eeuw hier in de Noord-Oost-Veluwe-zoom de gesproken volkstaal nog weinig verandering door de Hollandse Expansie heeft ondergaan, in tegenstelling tot de schrijftaal. De predikanten, bewonderde en geïmiteerde voorbeelden, werden opgeleid in Leiden en onderhielden daarmee ook na hun studie contacten. Ik denk hierbij met name aan de predikantsfamilies Stephani en Martinius in Oene en Epe en die van Goddaeus in Vaassen. De ontelbare theologische tractaten waren alle in het Hollands. Ook waren er duidelijk relaties met taal-trendsetters als Huygens in den Haag en met Amsterdammers als Roemer Visscher en zijn dochters, met Spieghel en . . . met Hooft en zijn Muiderkring en vader Cats.

39. Voorts waren er handelscontacten met Deventer als belangrijke marktstad, maar ook met zijn bekende Athenaeum, met Arnhem en vooral met Amsterdam, vaak via Kampen en Harderwijk: papier, maar ook veel honing en . . . bosbessen. In één jaar wel voor 40.000 goudguldens, een geweldig bedrag. De IJsselvallei stond onder invloed van Münster, Westfalen en via Rijn en IJssel van Keulen. In het kader van het Hanze-verbond waren er al heel lang veel contacten en invloeden; denken wij bij voorbeeld aan de belangrijke zouthandel met de Oostzee via de Hellweg (=Zoutweg), die over Deventer liep. Ook de binnenscheepvaart op de Schipbeek en de Berkel was toen nog vrij belangrijk, hoe vreemd ons dat nu ook moge lijken. Tevens kwamen duizenden migranten op de rijkdom en de tolerantie van

Holland af, al of niet als seizoenarbeiders: de hannekemaaiers, de marskramers en de blekers op de bleekvelden van Haarlem en Leiden. De Veluwezoom werd taalkundig een grensgebied, tussen de uit het westen komende Hollandse Expansie en de uit het oosten komende Münsterse Expansie; politiek behorend bij het machtige in de Republiek leidende Holland, dialectologisch aansluitend bij een Nederrijns-Nederduits taalgebied, dat ook de Hoogduitse klankverschuiving niet had meegemaakt. Sporen van deze grenssituatie zijn volop aanwezig in de Oost-nederlandse schrijftaal van de 16e en ook nog wel in de 17e eeuw.

40. De „Saksische” schrijftaalcultuur, bij voorbeeld van de Moderne Devotie van de Broeders - later ook de Zusters - des Gemeenen Levens is in de loop der 17e eeuw in onbruik geraakt. Het is trouwens de vraag of die Broeders wel zo vaak de volkstaal gebruikten; zij woonden namelijk in kloosters en communes bijeen, waar Latijn de voertaal was, waarschijnlijk niet alleen in liturgisch opzicht; bovendien waren het lang niet altijd regionale autochtonen, al was ook Windesheim bij Zwolle een belangrijk centrum en Geert Groote, één van de prominenten, een Deventenaar. Er was geen kader, geen volkstaal-elite, er was geen behoefte aan een eigen Nederrijn-Gelderse-taal; er was geen taalgevoel, geen taalwil van een sterke eensgezinde gemeenschap. En zo ontstaat er een hiaat met de moderne Oost-Nederlandse dialectcultuur.

41. Hoe het ook anders kon en kan, zien wij aan het Fries; ook daar, na een lange Friese taaltraditie een flinke terugval in de 16e eeuw, maar daar staat in de 17e eeuw een dichter op als Gijsbert Japiks, die de basis legde voor een kleine maar hechte intellectuele elite en een groeiend taalbewustzijn van een echte gemeenschap. (In Oost-Friesland, waar dat alles niet het geval was, is het Friese dialect niet uitgegroeid tot een taal, maar verdrongen door het Neder-Duits en het Hoogduits!).

42. Wij kunnen ook kijken naar Vlaanderen. Na een schitterende schrijfcultuur in de late middeleeuwen, zakt het Vlaams hoe langer hoe meer weg en ondergaat een geweldige aderlating tegen het eind van de 16e eeuw, culminerend na de val van Antwerpen, toen tienduizenden het land verlieten en naar het noorden trokken, waar zij een stimulans gingen worden voor . . . het Hollands. Pas in de 19e eeuw ging het Vlaams zich herstellen: Hendrik Conscience liet de „Leeuw van Vlaanderen” weer brullen en leerde zijn volk „een beetje” lezen; Jan Frans Willems werd de coördinator van het ontluikende zelfbewustzijn, Guido Gezelle was als priester, dichter en dialectoloog een leidsman, August Vermeylen een erkend en bekend geleerde.

43. Nog een andere vergelijking ligt voor de hand, namelijk die met het Afrikaans. Dat Afrikaans is niet af te doen als een in onze ogen wel leuk, maar toch wel kinderlijk taaltje. Dat Afrikaans is er dan toch maar in geslaagd uit te groeien tot een complete cultuurtaal waarin alles kan worden uitgedrukt, in de huiskamer, maar ook op school en in de universiteit, op de kansel en in de rechtszaal, in het boek en in de krant, voor de radio en op de T.V., en ja . . . ook in de politiek . . . ! En dit nog wel met zo'n geduchte mededinger als de wereldtaal Engels, om de autochtone talen niet te vergeten!

44. Natuurlijk mag in dit rijtje vergelijkingen de meest stamverwante niet worden vergeten, al valt deze vergelijking, zoals ik zal trachten aan te tonen, helaas niet zo duidelijk uit, dat wij ons daaraan kunnen spiegelen, zoals aan het Fries, het Vlaams, het Afrikaans; ik doel hier op het Nederduits-Westfaals, taalkundig eigenlijk dichter bij ons Oost-nederlanders staande dan het Algemeen Nederlands. Als Epe contacten heeft met het partnerdorp Epe Westfalen, gaan de gesprekken „vanzelf” probleemloos en naadloos over in het dialect; met het verstedelijkte Gronau lukt dat niet.

45. Dialect-plat-Platt. Er komt nog iets anders bij kijken, namelijk de gevoelswaarde. Een bewust dialectspreker, soms trots op zijn dialect zegt van zichzelf: „Ik spreake dialek”. Van het naburige dorp zegt en denkt hij, dat zij heel anders praten; bij voorbeeld een Epenaar ten opzichte van iemand uit Heerde, en omgekeerd. Dat is natuurlijk niet zo; voor 99% zijn die dialecten gelijk, maar voor hen is er een enorm verschil, dat steeds weer opvalt en dat zij direct noemen als dialecten ter sprake komen. Zij zeggen dan: „Ik spreake dialek mar hee pröt plat”. Controleert u het maar! En dan drukt dat „plat” iets, een tikje, minderwaardigers uit. Dat afwijzen en terugwijzen, dat superioriteitsgevoel wederzijds is historisch wel te verklaren. Eeuwenlang waren die dorpen vrij gesloten gemeenschappen die elkaar beconcurrerden, soms beloerden en beluisterden. Natuurlijk waren er wel interlokale contacten, op marktdagen, bij onderlinge huwelijken en in de handel, maar het gevoel dat er verschil was, bleef.

46. Voor het Nederduits ligt dat iets anders. Dat komt ook, doordat zij, de Nederduits-sprekenden, zo scherp het verschil voelen met het Hoogduits. Zij, de Westfalen, wonen dan nu wel in Duitsland, - vroeger echter hoorde Bentheim tot onze Republiek - en behoorden ze protestants-kerkelijk tot de classis Deventer; er werd in het Hollands gepreekt, gezongen en lesgegeven, ook in onze partnersteden Gronau en Epe, tot dat na de Franse tijd de Pruis het overnam en het gebied katholiseerde en het probeerde te verhoogduitsen. Waar dat niet of niet helemaal lukte, bij de Nederduits-sprekenden dus, bleef dus de oppositie, de tegenstand, de weerstand soms. Tot omstreeks 1950 preekte mijn zwager, ds H. van Doorn uit Overdinkel, nog één keer per maand in Gronau in het Nederlands!

Tussen Nederduits en Hoogduits ligt de kloof van de zogenaamde klankverschuiving. Zo'n structurele kloof gaapt er niet bij ons tussen het Oostnederlands en het Hollands! Vandaar dus dat de Nederduiters de tegenstelling tot het Hoogduits als vrij groot ervaren. Ik spreek hier nu over die Nederduiters, die uitkomen voor hun dialect, er trots op zijn, de moeite nemen om het te bestuderen, - veel meer dan dat helaas bij ons het geval is - waar er dus een dialect-gevoel, een dialect-wil is. En dus is voor hen het woord „Platt” niet iets minderwaardigs en als zij zeggen „Ik sprèk Platt” dan heeft dat zelfs iets fiers. De plattduitse dichter Karl Sauvagerd uit Nienhaus, zet soms trots onder een gedicht: „Graafschapper platt”. Wij moeten echter reëel blijven: ook het Nederduits is een dialect, heeft het niet tot een taal gebracht, is dus ook een wat minder complete cultuuruitingsmogelijkheid. En toch . . . !

47. As . . . is verbrande tōrf. Terugkijkend, en dat doe je toch primair, als je cultuurhistorisch, dus historisch bezig bent, bekruipt mij soms een beetje het gevoel, dat wij, wat de taalkansen van het Oost-nederlands betreft, misschien kansen gemist hebben. Als nou eens . . .

48. Als nou eens in de 16e eeuw de Broeders des Gemeenen Levens van de Moderne Devotie, die toch hun centrum in de IJsselvallei en aan de Veluwezoom hadden, niet alleen maar voorbereiders van de Reformatie waren geweest, maar ook uitvoerders en voortzetters en daarbij hun „Saksische” schrijfcultuur niet alleen zouden hebben behouden, maar zelfs uitgebreid en daardoor enigszins een Oost-nederlands stempel zouden hebben kunnen zetten op de cultuur van de Republiek . . .

49. Als nou eens . . . het eens zo machtige Hanze-verbond niet zo was gaan kwijnen . . . ; een Hanze-verbond, waarin het Nederduits zo'n belangrijke rol speelde. De Oostzee-handel liep sterk achteruit; de haringvangsten in de Oostzee kelderden, vermoedelijk door klimatologische veranderingen. Het was voorts gedaan met de politieke rust; de Dertigjarige oorlog in Duitsland maakte de risico's groter; de Zweden gingen zich er mee bemoeien; de Denen werden zich bewust van het strategische belang van de Sont. Wel kon jarenlang gezegd worden, dat de sleutels van de Sont in Amsterdam lagen, maar . . . datzelfde Amsterdam werd nu juist de grote tegenstrever van de Hanze! En dat brengt mij vanzelf op de volgende veronderstelling

50. Als nou eens . . . Holland niet zo nadrukkelijk de motor van de nieuwe wereldhandel was geworden met Amsterdam als gangmaker.

Als nou eens . . . Holland niet zo puissant rijk was geworden en met die rijkdom niet alleen economisch en politiek, - ze betaalden per slot van

rekening liefst 58% van de algemene lasten - maar ook cultureel zo'n overwicht had gekregen.

51. Als nou eens . . . de Epenaar en Heer van de Quickborn Gerrit van Dompelaer in de 17e eeuw zich minder had laten beïnvloeden door zijn opvoeding in Utrecht en als notabele van Epe in het sociale leven, in de kerkeraad en als afgevaardigde naar de classis minder deftig, dus minder gelatiniseerd had gedaan.

52. Als nou eens . . . Van Sligtenhorst in 1651 op één der akademiedagen van Harderwijk, toen hij daar het recht van het Oostnederlands bepleitte wat meer overwicht en gezag had gehad. (Nu was de nieuwe universiteit waarschijnlijk de laatste hogeschool om daarmee succes te hebben; Harderwijk wilde de aandacht, vooral ook van buitenlanders en de internationale universiteitsvoertaal was nog altijd Latijn. En . . . Harderwijk wilde die buitenlanders zo graag, die er soms maar een paar weken vertoefden en dan al promoveerden. „In Harderwijk verkoopt men bokking, blauwbessen en bullen van promotie"! De beroemde Boerhaave is er gepromoveerd, evenals de geleerde botanicus Linnaeus, die er „gestudeerd" heeft van 7 juni 1735 tot 23 juni van datzelfde jaar; voor hem en zijn promotor blijkbaar voldoende.)

53. Als nou eens . . . de beide predikanten Franciscus Martinus in Epe en Conradus Goddaeus in Vaassen in diezelfde 17e eeuw wat meer aandacht aan hun afkomst hadden besteed, - Franciscus was van N.W. Duitse komaf, ongetwijfeld oorspronkelijk Platt sprekend; papa was metselaar, en Conradus wiens familie uit Westfalen stamde - en wat minder aan hun deftige relaties in het westen, in Leiden, Amsterdam, Muiden en den Haag. . . (Heinsius, Huygens, Barlaeus, Hooft). Helaas blijkt uit niets dat zij oog of oor hadden voor de streektaal; in tegendeel: bang om te verboersen was Latijn hun nog niet voldoende en poetsten zij hun Grieks nog wat op!

54. Als nou eens . . . de Deventerse predikant-dichter Revius, de man van onder andere het bekende „'t en syn de Joden niet, Heer Jesu die U cruysten" de Oost-nederlandse mogelijkheden had willen en kunnen gebruiken. Hij was per slot van rekening revisor bij de nieuwe Statenvertaling van de bijbel en later curator aan de invloedrijke universiteit van Leiden. Hij heeft dat niet gedaan al bleef zijn kerk zich nog eeuwen Nederduits-Hervormd noemen.

55. Als nou eens . . . in de 19e eeuw in Vorden Staring - „ik ben van Gelders bloed" - die zeer populair werd als schrijver, zijn liefde voor zijn streek ook eens had laten blijken door middel van zijn streektaal.

56. Als nou eens . . . Rhijnvis Feith uit Hattem het dialect had gebruikt om vele romantische harten sneller te doen kloppen . . .

57. Als nou eens . . . de Zwollenaar Potgieter, die via het tijdschrift „De Gids” zoveel invloed heeft uitgeoefend eens niet op jeugdige leeftijd naar Amsterdam was vertrokken en in plaats daarvan van zijn Zwolse afkomst had blijk gegeven.

58. Dan . . . ja dan zou misschien het Oostnederlands een kans hebben gehad door te breken tot de status van een taal, maar een Guido Gezelle, een Gysbert Japiks heeft ons ontbroken! Of zou de politieke, economische en culturele suprematie van Holland toch te groot geweest zijn?

Daarom is het nu „A(l)s is . . . verbrande turf”.

59. Al eerder, (nummer 38), heb ik verondersteld, dat onze streektaal tot de 20e eeuw niet zo gek veel veranderingen heeft ondergaan; de beschermende, isolerende ligging der dorpen heeft daarvoor gezorgd.

60. Met de 20e eeuw wordt de communicatie veel beter: trein, fiets, bus. Dat blijkt bij voorbeeld heel duidelijk uit de liedjes van de Veluwe liedjeszanger uit Heerde, Jan van Riemsdijk, die, mede door de opkomst van de grammofoon-industrie meer dan regionale bekendheid kreeg en ook nog net van de radio als medium heeft kunnen profiteren. Tientallen jaren werden op bruiloften en partijen door „veurdragers” zijn Veluwe liedjes ten gehore gebracht.

61. Daarna komt er wel een gevaar om de hoek kijken, namelijk dat het dialect wordt gebruikt - misbruikt - om een komisch, soms wat mallotig effect te verkrijgen; dat was al begonnen in de 19e eeuw met de Betuwse J. J. Cremer, voortgezet in de radio-tijd toen het Vlaams van Ernest Claes en Felix Timmermans tot „leuk” werd gebracht, en nu zelfs door de moderne reclame: „Foutje, bedäänk”. Trouwens elk regionaal blad heeft een dialectmedewerker; soms verantwoord naar dialect-vorm en inhoud, als in het Noordveluws Dagblad: Alve (pseudoniem voor A. van den Bremen-van Vemde, soms verrassend sterk geassisteerd door haar man L. van den Bremen met diepzinnige aforismen). Dit echtpaar tekent ook voor het zeer verdienstelijk „Woordenboek van het dialect van Epe” 1982, met een wat magere „Aanvulling” van 1988. Prof. dr. H. Entjes voorzag het Woordenboek van Epe van een inleiding. Maar meestal op wat lager niveau door een dialect-columnist die de regionale samenleving op de korrel en op de hak neemt; dat is journalistiek, dus meestal haastwerk; om toch maar smeuiïg te zijn, worden er nogal eens woorden bedacht, zodat het dialect soms niet van vreemde smetten vrij is; bovendien, omdat het wat ampart is, komen er, door die haast, onvermijdelijk drukfouten in.

62. In Apeldoorn was zo werkzaam Hermen Bomhof, zijn dialectgebruik was echter uitstekend; tevens was hij een verdienstelijk dichter, weliswaar sterk onder de invloed van Guido Gezelle, maar dat is geen schande. Hij is

verder nog meer dialect bouwend bezig geweest, onder andere met zijn dialectrevues, een voorloper van de Wierdense Revue van nu.

63. Op de radio deed Gaait-Jan Kruidmoes, de Apeldoornse Cees Schilperoort, met zijn Boertjes van Buuten iets dergelijks, de namen doen al vermoeden, dat het dialect in de eerste plaats bedoeld was iets „lolligs” te brengen en beslist niet om het dialect te propageren of te verdedigen. Het niveau was er dan ook naar; het dialectgebruik was redelijk: een wat aangepast Veluws. En nu wij toch op die toer zijn: wat te denken van de „optredens” van „Normaal”; niet altijd even verheffend, maar wel „oerend hard”!

64. Een grote tegenstelling hiermee vormt het werk van de Hellendoornse dichteres Johanna van Buren. Hoewel: de dichter Hermen Bomhof kan met haar vergeleken worden. Zij schreef sympathieke, vooral religieus-getinte verzen, zuiver van toon en van dialectvorm. Haar reikwijdte was echter te klein, te sterk streekgebonden, ofschoon haar dichtbundels nog regelmatig herdrukt worden.

65. Na de Tweede Wereldoorlog kwamen veel ontwikkelingen in een stroomversnelling terecht. Het verkeer werd geïntensiveerd; menig gezin kreeg een eigen auto; de jongelui hadden hun brommer om de regionale disco's te bezoeken; daar werden en worden vele contacten gelegd. Als ambtenaar van de burgerlijke stand weet ik uit ervaring hoeveel kennismakingen daar worden gelegd, die dan al of niet tot een huwelijk leiden. Ook anderszins wordt het huiselijk dorpsgezinsleven open gebroken; de telefoon is een vanzelfsprekend gebruiksvoorwerp; de indringende televisie onmisbaar. Waar de grootouders nog samen en naar buiten dialect spreken en denken, ligt dat bij de ouders al ingewikkelder; onderling spreken zij nog wel een wat aangepast dialect, maar tegen de buitenwacht Algemeen Nederlands en . . . ook tegen hun kinderen. En die kinderen. . . ? Die spreken meestal geen dialect, misschien nog wel (onderling) op de basisschool, maar zodra zij „verder leren”, en dat doet tegenwoordig bijna iedereen, gaan zij zich schamen voor hun moerstaal. En op de tennisbaan zouden zij ook in negatieve zin opvallen, om van het hockeyveld maar te zwijgen! Het dialect dreigt verkeersslachtoffer te worden . . .

66. Toch zijn er gelukkig nog wel tegenkrachten te noemen. Op hoog niveau proberen de IJsselakademie te Kampen en het Staring-instituut te Doetinchem leiding te geven, te coördineren, te stimuleren.

67. Voorts speelt de regionale radio in dit opzicht een belangrijke rol, de uitzendingen van Radio-Oost en van Gelderland worden trouw beluisterd.

68. Verder is Oost-nederland een viertal dialectkringen rijk: van Lochem en omstreken; Achterhoek en Liemers; Salland en Oost-Veluwe en de „Kreenk

vuur de Twentse Sproak". Sommige van die kringen hebben weer onderafdelingen; bij voorbeeld die van Salland en Oost-Veluwe in Deventer, Zwolle, Heerde, Klarenbeek, Ugchelen. Samen geven zij het blad „De Moespot” uit. Belangrijk aspect is de mensen aan te zetten tot het zich uiten in het dialect; dat leidt er uiteraard toe, dat de inhoud varieert van pretentieloos, toch soms niet onaardig gekeuvel tot echte poëzie, van rake impressies tot wat weemoedige herinneringen an vrogger; verschillend van aard, verschillend van niveau.

69. Opmerkelijk, dat er vrijwel geen ruimte, noch aandacht is voor het dialect als zodanig; het lijkt soms wel of man wat schuw is, om de streektaal wat wetenschappelijker te benaderen, te beschouwen, en te analyseren: „Intellectueeln mutt'n zich näärn's mee bemuuj'n"! Alsof een dialect daar niet tegen zou kunnen. Alsof een dialect dat niet waard zou zijn! (Of heb ik het, hopelijk, mis en deelt men het standpunt dat onder andere de Veluwnaar best wat meer dialect-bewust mag zijn, een taal- en dialect-zelfbewustzijn dat het Fries wel kent, en het Nederduitse „Platt” ook. . .). Waar er een wil tot de taal, tot het dialect is, is er een weg. En zo bezien krijgt elke gemeenschap het dialect dat ze verdient; sterk of minder sterk.

70. Met Heeroma ben ik van mening, dat dichters en geleerden een voorttrekkersrol moeten kunnen spelen in het dialect-gebeuren. Kijk naar het Hollands, dat toch medegevormd is door bewuste taalbouwers als Huyghens, Hooft, wat minder bewust door „vader” Jacob Cats. Kijk naar het Zuidafrikaans, dat een volwaardige natuurtal is geworden niet in de laatste plaats door hun schrijvers en wetenschappers. Kijk naar het Fries met Gysbert Japikse; kijk naar het Hoog-duits met zijn theoloog, dichter, taalbouwer Martin Luther. Maar . . . er moet wel weer-werk komen, wisselwerking; een dialectgemeenschap moet z'n voorttrekkersrol accepteren!

71. Ietwat afwijkend is „De Kroene” een dialectgroep in de gemeente Epe, Vaassen, Emst, Oene, Wissel, Epe. Die „Kroene” wil de gelegenheid bieden om maandelijks in het dialect te praten over allerlei aangelegenheden, daar mee in de praktijk demonstrerend, dat dit uitstekend kan in de streektaal. Ook daar blijkt dat er een regiotaal aan het groeien is, een regiolect.

68. Het is verleidelijk nog even in te gaan op de stand van zaken van 't dialect nu. Ik zal dat niet doen; het artikel is al lang genoeg. Mogelijk voelen anderen zich daartoe geroepen?

72. Alve staat „an de kante van 't kârrespoer”; overdenkend, zich herinnerend, slag- en strijdvaardig, noterend. Ik heb geprobeerd het spoer terug te vinden tot Zwarte Eva toe. Daarom draag ik aan haar, Alve, dit artikel op. Tevens ter gedachtenis van wijlen prof. dr K. H. Heeroma, missionair-

taalgeleerde-dialectoloog, sprankelend spreker en schrijver, als dichter Muus Jacobse ontroerend direct en eenvoudig, als leermeester veeleisend, streng, inspirerend.

J. G. G. J. Schut.

Bronnen:

- Bouwhuis, J. en „Dichterschap en Dialect”
Johanna F. van Buren.
Eersch 1981
- Bouwhuis, J. Streekliteratuur anno 1981
Ijsselakademie no 18, 1983
- van den Bremen-van Vemde Woordenboek van het dialect van Epe
en van den Bremen L. en
Entjes H. Epe 1982
- Greven H. Zunnebloome Johanna F. van Buren
Tw. Achterh. reeks 14
Eersch 1974
- v. Haeringen, C. B. De taaie levenskracht
van het sterke werkwoord
Neerlandica Utrecht 1948
- v. Hamel, A. G. Geschiedenis der Taalwetenschap
Serviré 1945
- Heeroma, K. Sprekend als Nederlandist
Fakulteitenreeks 10 1968
 - Taalnatuur en taalcultuur
 - De Nedersaskische letterkunde
 - Het standpunt van het Nederlands
 - Streektaalcultuur
 - Taal en talenDe mens in zijn streektaal
- Heeroma, K. en Naarding, J. Oostnederlands, den Bosch 1961
- Schönfeld, M. en van Loey Historische Grammatica van het
Nederlands (5) Zutphen 1954
- de Vooyoys, C. G. N. Geschiedenis van de Nederlandse taal
(8) 1952
- Weynen, A. Nedelandse dialectkunde
Assen 1958

Onderscheiding voor Vaassense dorpsdokter

Op 26 november 1828 komt er bij de Eper burgemeester een schrijven binnen van de districtscommissaris van Over- en Middenveluwe, J. A. J. Sloet. In deze brief, gedateerd Voorst 20 november 1828 deelt de districtscommissaris mee „dat het den koning heeft behaagd bij hoogst des zelfs besluit van 10 mei aan de Heer J. C. Drost, heelmeeester te Vaassen ter belooning voor belangloozen ijver ter bevordering van de koepokinenting in 1826 nevensgaande gouden medaille te vereeren”. De burgemeester wordt uitgenodigd de medaille op de meest vereerende wijze aan de belanghebbende te overhandigen en de goede ontvangst te berichten. Het heeft dus nogal geduurd voordat de „belangloze ijver” uit 1826 beloond is. Dokter Drost kan dan ook in zijn bedankbrief niet nalaten hier nog eens fijntjes op te zinspelen. Ook kunnen wij uit die brief afleiden dat hij een burger niet tot de behoeftigen rekent. Dokter Drost is ook de bouwer geweest van het pand Dorpsstraat 89. Dit woonhuis met praktijkruimte werd door hem in 1830 gebouwd en bewoond tot 1844. Veel artsen hebben sindsdien op die plek hun praktijk uitgeoefend. Thans zijn dit de artsen G. O. van Nieuwenhuyzen, D. de Reus en H. W. de Reus-de Lugt. Door de vele verbouwingen die het pand sinds 1830 heeft ondergaan is er van de oorspronkelijke gedaante niets meer terug te vinden.

Gemeente-archief Epe
Ingekomen stukken 1828

W. Terwel.

Coöp. Stoomzuivelfabriek „de Hoop” – Oene.

Wassfen den 30. 9^{br} 1828

Weldde Gestrang Beer!

Ik betuige u mijnen hartelijken dank
voor de spoedige overzending van den Gouden
Medaille van den jaer 1826. —

Ik belove uigst: met alle gelegenheid
dat ik zal trachten, zoo wel den Binger
als den, Schaeftigen te Lilles aan spooren
tot de zoo nuttige wepakinstanting. —

J. C. Drost

Hilberster.

De Imbosch

Monument in een natuurmonument

Tentoonstelling van 24 oktober 1992 t/m 3 januari 1993

Op de Veluwe, even ten zuiden van de Loenermark, ligt de Imbosch. De grote aangeplante bos en de aangrenzende uitgestrekte heidevelden vormen een bijzondere plek op de Veluwe. De zandwegen die er naar toe leiden zijn verboden voor auto's. De fietser of wandelaar die het gebied doorkruist wordt onverwachts geconfronteerd met een open stuk in het bos waar statige beukenlanen elkaar ontmoeten en vier historische woningen staan. Over het leven van de mensen in deze kleine nederzetting, een tiental kilometers verwijderd van de bebouwde omgeving, wordt door Historisch Museum Marialust, van 24 oktober 1992 t/m 3 januari 1993, een tentoonstelling gepresenteerd.

De „bouwerij aan de Imbosch” ontstond in 1764 op initiatief van Assueer Jan Tork baron Van Rosendael, met als doel de woeste gronden van zijn landgoed te ontginnen. De nederzetting telde in 1866 het grootste aantal bewoners van haar bestaan: 45 mannen, vrouwen en kinderen. De mannen werkten als bosarbeider en (keuter)boer en gingen als drijvers mee op de jacht. Omdat weiden ontbraken bleek de veestapel klein en daarmee ook de mogelijkheid van de landbouw. In 1920 woonden er nog 23 mensen op de Imbosch. De woon-werkovereenkomst met de baron verviel toen in 1938 de Imbosch verkocht werd aan de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Nu maakt het gebied deel uit van het Nationaal Park Veluwezoom. Het laatste bosarbeidersgezin vertrok in de jaren zestig. Vanaf de jaren vijftig zijn de woningen aan de Imbosch door mensen uit de stad betrokken.

Tot de Imbosch kan ook een boerderijtje op Loenense grond gerekend worden. Het heet „Bij van Ark”, naar zijn bewoners. Van Ark was in dienst als jachttopziener bij de baron Van Rosendael. Het huisje en de grond had de baron gekocht om te voorkomen dat stropers het zouden bewonen. Nu nog woont een Van Ark – als een laatste autochtone bewoner van de Imbosch – in het boerderijtje op de Loenermark.

Foto's, kaarten, schilderijen, gereedschappen en werktuigen gebruikt in het bos, jachttrofeeën, kleding en documenten geven op de tentoonstelling een beeld van hoe de gezinnen in deze kleine hechte gemeenschap hebben geleefd.

Voor u gelezen

Uitgave van de oudheidkundige vereniging „Arent thoe Boecop” te Elburg.
April 1992.

„De Joodse Gemeente te Elburg”.

Een nieuw deeltje uit de serie publicaties van de werkgroep Kerkhistorie van Elburg.

In de sociale en economische geschiedenis van Elburg hebben de joden een opvallende rol gespeeld. Nog altijd herinneren de synagoge en de joodse begraafplaats daaraan. Hun door de religie bepaalde cultuur strekte zich, vaak duidelijk zichtbaar, uit over alle terreinen van het leven. In dit boekje gaat het voornamelijk over (de organisatie van) hun geloofsgemeenschap. Het sociaal economische aspect blijft dan ook niet buiten beschouwing. Het jaar 1992 vormt voor de geschiedenis van de joodse gemeenschap van Elburg een gedenkwaardig jaar. Immers, vijftig jaar geleden werd een begin gemaakt met de deportatie van zestien joodse bewoners uit Elburg: één van de zwartste bladzijden uit de geschiedenis van Elburg.

In „Kronijk” mededelingen Oudheidkundige Kring Voorst, nummer 1, 1992.

„Altena en Morgenster” door Dr M. M. Doorninck-Hoogenraad.

Een beschrijving van twee dwangburchten, gebouwd aan de Veluwe zijde van de IJssel: Altena of Kijk-in-de-Pot bij de noordelijke toegang van Deventer bij de Bolwerksweide en Morgenster, even ten noorden daarvan, ter plaatse van de latere herberg-boerderij de Volle Hand (nu Diekhuus). Aanleiding tot de bouw van deze versterkingen – „blokhuizen” genoemd, maar in feite zware en omwalde forten – was een van de grensgeschillen voortvloeiende uit de gedurende oorlogstoestanden tussen Gelre (hertog Karel van Egmond) en het Sticht met zijn Bourgondische bisschop. Een interessant stuk historie waar wij helaas alleen aan het Deventer Waaggebouw de stenen terugvinden uit afbraakmateriaal van de „blokhuizen”.

In „Kronijk” mededelingen Oudheidkundige Kring Voorst, nummer 1, 1992.

Een bijna uitgestorven ambacht: „Uit het verleden van een eekschilder of eekklopper”.

Een beschrijving van een oud en uitgestorven ambacht.

Een fietsroute rondom het dorp Heerde.

„Tussen stuurwal en uiterwaard”.

Uit „De Mothoek” een orgaan van de Heemkundige Vereniging „Nuwenspeete” te Nunspeet.

„De Krant van 26 mei 1887”.

Van de Veluwe schrijft men ons: „de rogge, één der hoofdgewassen in deze streken, staat zeer prachtig te veld en algemeen verwacht men een uitmuntende oogst. Men is druk bezig met het zaaien van de boekweit. De aardappelen komen reeds flink te voorschijn. De vruchtbomen prijken bij uitstek met bloesemknoppen. Voor de bijenhouders was tot heden het weer niet groots. De veestapel is gezond; de boeren klagen echter wel over de lage prijzen van rundvee, schapen, vette koeien, boter, enz. . . .”.

Uit: De Wijerd, nummer 1, 1992, van de Stichting tot behoud van de Veluwse Sprengen en Beken.

„Visvijvers op de Veluwe” door J. Boelee.

De geschiedenis van de visteelt en de Heidemaatschappij die zich daar intensief mee bezig hield. De omstandigheden in Vaassen, Epe, Emst en Heerde waren dusdanig: aanwezige beken, voldoende verval, om de terreinen beurtelings onder water te zetten en droog te leggen, dat zij aan alle eisen voldeden. Er komen nog vervolgdelen van deze interessante geschiedenis.

Uit: Nieuwsbulletin Felua nummer 1, 1992.

„Spijkers of Spiekers” door J. Harenberg.

Het spijker of spieker, waarvan in dit artikel sprake is, is een korenopslagplaats of spicarium, waarvan de oudste vorm in onze streken de naam „spieker” is en welk woord in de spreektaal nog voorkomt.

Uit: Stichting Regiocontact Vecht Veluwe IJsselstreek nummer 1, 1992.

„Boerderijen op de Veluwe” door K. Boeders.

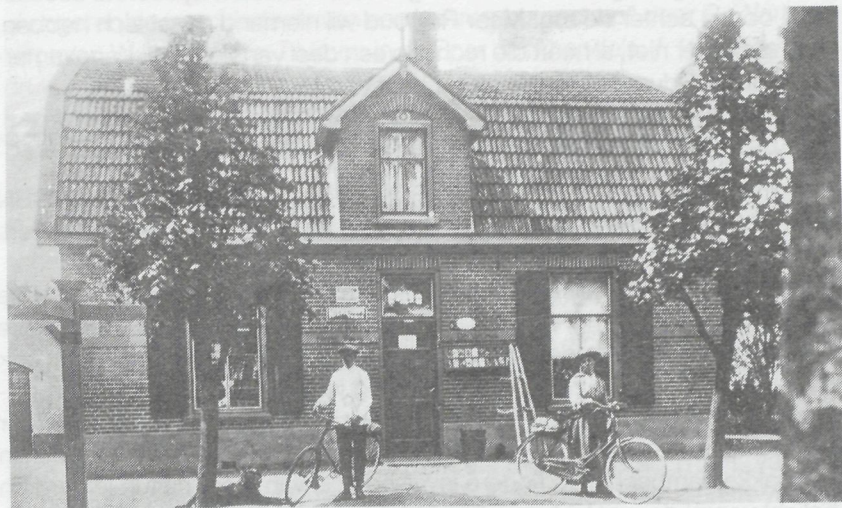
Een interessant verhaal over boerderijen die een algemeen kenmerk hebben: het zijn sterk functioneel bepaalde bedrijfsgebouwen, waarvan het gebruik uitermate nauw blijkt samen te hangen met de door de omgeving bepaalde factoren en de landbouwkundige ontwikkelingen. Helaas verdwijnen zij in ijlt tempo uit het landschap of worden dusdanig verbouwd, dat men er niet veel meer ziet. Mooie foto's en konstruktietekeningen geven een goed beeld van deze Veluwse behuizingen.

Het Gelders Oudheidkundig Contactbericht zal niet meer in het vertrouwde gele kaft verschijnen. Het laatste nummer was nr 131 - 1991 / IV. Februari 1992 verscheen een nieuw tijdschrift in nieuwe opzet in een nieuw jasje met een nieuwe naam: „Gelders Erfgoed” tweemaandelijks Gelders cultuurhistorisch tijdschrift. Na lezing is de conclusie: kleurig, interessant; kortom een waardige opvolger(ster).

Uit: „De Mothoek”, jaargang 9, nummer 1, september 1992.

„De geschiedenis van de bebossing en de bosbouw rondom Nunspeet”.

- Bosbouw omwille van de houtwinning ten behoeve van diverse toepassingen: feitelijk alleen mijnhout;
- Vervolg- en nevenactiviteiten van de bosbouw en uit beplantingen, zoals eekschillen, hout- en papierindustrie en -verwerking, houtskoolbranden;
- Bebossing om de negatieve effecten van het verstuiwen van de voormalige heidegronden te beperken;
- Werkgelegenheidsprojecten tijdens crisistijd;
- Bebossing (of aanplanten) voornamelijk ten behoeve van de recreatie- en toerismebevordering.

„De Viersprong” – Emst.

Boekennieuws

„Den zedelijken en materiëlen toestand der arbeidende bevolking ten platte lande”. Een reeks rapporten uit 1851.

Uitgever: Vereniging voor Landbouwgeschiedenis, Boschstraat 73, 6211 AV Maastricht. Prijs: f 55,-.

Hierin onder andere een rapport: Statistische beschouwing van den toestand der geringe plattelandsbevolking op de Veluwe langs de Zuiderzee

(gemeenten Putten, Ermelo, Elspeet, Harderwijk (Hierden), Doornspijk, Oldenburg, Heerde en Epe). Er staan gegevens in over trekarbeid, nederzettingen (hutten op de hei), lonen, huismiddeltjes.

„De gekooide Hertog”.

Door Miek Dorrestein. Tekeningen van Kees en Kieffe. In opdracht van de stichting „De Gelderse Bloem”. Uitgever: Van Holkema & Warendorf. Jeugdboek, ill. 180 pagina's. f 29,50.

Als in 1343 de hertog van Gelre – Reinoud II – sterft, wordt hij opgevolgd door zijn oudste zoon Reinoud, die dan nog maar elf jaar is. Reinouds jongere broertje is het er niet mee eens. Reinoud mag dan wel oersterk zijn, hij – Eduard – is veel intelligenter. De jongens groeien op. Als Eduard tot ridder wordt geslagen is Reinoud al getrouwd en heeft zijn eerste succesvolle oorlog achter de rug. Maar Reinoud wil niemand naast zich hebben. Ook zijn broer niet, al heeft die recht op een deel van het land. Langzamerhand groeit Eduards jaloezie uit tot haat . . .

„De krentenwegge, een bijzonder brood bij geboorten” door Jozien Jobse-van Putten.

Met medewerking van A. C. Spil, F. Braaksma, J. E. Barentsen. ISBN 907038935; 87 bladzijden; ill.; f 17,45 exclusief verzendkosten. Cahiers van het P. J. Meertens-Instituut, nummer 43, 1992.

Vanuit de bakkerstraditie gezien is er aandacht voor de ingrediënten, de receptuur, de omvang en alles wat verder maar met de ambachtelijke bereiding van dit bijzonder brood te maken heeft. De auteur behandelt ook de veranderingen die zich de laatste vijftig jaar in deze bijzondere broodsoort en in de ambachtelijke bereiding ervan hebben voorgedaan onder invloed van de toegenomen efficiency en arbeidsbesparende methoden in het bakkersambacht. De andere invalshoek is van meer culturele aard en belicht vooral de maatschappelijke betekenis van de krentenwegge. Deze houdt in, dat de krentenwegge vanuit haar gebruik als geboortebrood wordt benaderd. Nauwkeurig beschrijft de auteur wie de krentenwegge vroeger cadeau gaven, in welke gebieden dit brood als geboortegeschenk voorkwam, welke verschillen er in het gebruik bestonden en welke varianten er zich allemaal voordeden in de wijze waarop men dit brood aanbood. Centraal in de belangstelling staan hierbij de betekenis en het functioneren van het brood in de samenleving van Oost-Nederland. In Overijssel, Zuid-Drenthe en het oosten van Gelderland ontleende de krentenwegge in het verleden haar betekenis aan de „naoberschap”. Dit was een organisatie van burens die elkaar bij lief en leed de helpende hand bood. Zo kon een kraamvrouw er bij een geboorte van op aan, dat de „naobervrouwen” haar

en haar gezin door de kraamperiode heen zouden helpen. Als tegenprestatie organiseerde de kraamvrouw later een kraamvisite. Omdat men in die tijd vaak nog vrij arm was, waren de mogelijkheden om bij zo'n gelegenheid te trakteren niet groot. Ook hierin voorzag de burenhulp. Gezamenlijk boden de „naaborvrouwen” de kraamvrouw een krentenwegge aan. De krentenwegge was dus niet zo maar een geboortecadeau. Zij fungeerde binnen de „naoberschap” als middel om de onderlinge band te versterken. Na de tweede wereldoorlog is de betekenis van de krentenwegge ruimer geworden. Zij speelt niet meer alleen een rol bij geboorten, maar bijvoorbeeld ook bij de opening van winkels, bij de zoveelste inwoner van een plaats en bij tal van andere festiviteiten. Allerlei speelse varianten hebben nu dus de overhand gekregen.

„Tongeren de geschiedenis van een Veluws buurschap” door R. Wartena. Uitgever: Walburg Pers. Te koop in de Eper boekhandels; f 19,90; tweede druk.

Een tweede druk van de geschiedenis van Tongeren. Op enkele punten bijgesteld, met een gladde kaft. Voor de rest gelijk aan de eerste druk.

„Uttiloch 1200 jaar”.

Een jubileumboek. De geschiedenis van een strijdbare dorpsgemeenschap. Uttiloch-Utteld-Uddel, een levendig beeld van hoofdzakelijk de jongere geschiedenis van het dorp.

„Het Witte Loo”. Van Lodewijk Napoleon tot Wilhelmina 1806-1962. Geschreven in opdracht van Rijksmuseum Paleis Het Loo. Druk: Hooiberg, Epe. Omslag Harry Veltman.

Inhoud: E. Elzenga: Van Lodewijk Napoleon tot Wilhelmina; H. Tromp: Het park van het Loo: het landschapspark als memorietafel; Th. H. van der Dunk: Een Pantheon voor Apeldoorn; H. A. M. Ummels: Ten dienste van het Hof; M. F. van Kersen-Habbertsma: Het koninklijk transport; E. van Heuven-van Nes: Vertoning op Het Loo; J. M. W. van Voorts tot Voorts: Koning Willem III en de inrichting van Het Loo; J. M. Vliegenhart-van der Valk Bouman: Fabri – Inrichting voor Vercieringskunst; G. Maassen: Een koninklijk domein.

Het interieur van de 17e eeuw is door de eeuwen heen het uitgangspunt geweest voor de indeling en meubilering van het paleis. Dit boek is tot stand gekomen na aanleiding van de tentoonstelling van september tot januari betreffende „Het Witte Loo”.

Van ons lid en medewerker aan ons blad L. van den Bremen ligt bij de drukker zijn nieuwste boek: „Negen heit de klok”, anderhalve eeuw rust en

onrust in de gemeente Epe (1795-1940). Uitgever: IJsselakademie. In de nummers 76 t/m 87 hebben wij al kennis kunnen nemen van het onderwerp. Het boek bevat nog aanvullingen en verduidelijkingen.

„Emst uut de olde deuze”.

Door H. Kloezeman.

Uitgever: Stichting tot herbouw en instandhouding van de Schaapskooi in Emst.

Druk: Gelre, Vaassen; Ill. tekst; Boekhandel, Rabobank Emst; f ??,??.

De uitgebreide fotokollektie over Emst en de Emstenaren vormt de basis van het boek. De stichting tot herbouw en instandhouding van de schaapskooi hoopt een financiële bijdrage te krijgen voor de herbouw van de schaapskooi. Het boek geeft een goed beeld van het leven in Emst uit de tijd omstreeks 1900 tot 1965.

Het woordenboek van het dialect van Epe (uitg. 1982 met aanv.) is nog volop voorradig. Misschien een kadotip voor de feestdagen!

Uitnodiging

Het bestuur nodigt u uit tot het bijwonen van de jaarlijkse ledenvergadering op donderdag 22 oktober 1992 in de suite van de Eper Gemeentewoning. Na afloop van de vergadering zal de heer Henk Kloezeman een lezing houden over „De Toverlantaarn” en na de koffie een dia-presentatie „Monumenten in de gemeente Epe”.

De lezing kan ook bijgewoond worden door niet-leden. Zij betalen f 2,50.

Kadastrale Atlas Vaassen

Het is nu definitief: in november 1992 komt de Kadastrale Atlas Vaassen uit. Dus vóór de feestdagen. Er zal in kasteel „De Cannenburgh” een feestelijke uitreiking plaatshebben van de eerste atlas.

Voor de bewoners van Epe kunnen wij meedelen dat de Kadastrale Atlas Epe eind 1993 van de drukpers rolt. Er wordt nu nog druk gewerkt om alle tekeningen klaar te krijgen.

Inhoud

Voorwoord door voorzitter W. Terwel	1
Van de redactie door D. te Riele	2
Hoofdartikel „Van Zwarte Eva tot Alve” Geschiedenis van de streektaal van de Noord-oost Veluwe door J. G. G. J. Schut	3
Onderscheiding voor Vaassense dorpsdokter door W. Terwel	20
Tentoonstelling „De Imbosch”; Monument in een natuurmonument	22
Voor u gelezen door D. te Riele	23
Boekennieuws	25
Uitnodiging voor Jaarvergadering en lezing	28
Kadastrale Atlas Vaassen	28

